

William Shakespeare, segons el «retrat Chandos», d'autenticitat encara per confirmar

SHAKESPEARE, EL MIRALL IMMORTAL

JOSEP GRAS

Aquests dies, fa quatre-cents anys de la mort de William Shakespeare (1564-1616), gairebé coincident amb la de Miguel de Cervantes (1547-1616). Dos enormes escriptors, mestres de mestres, la influència dels quals ha travessat el llindar de les èpoques i dels corrents fins a arribar al temps actual amb una vitalitat immarcescible.

El bard de Stratford-on-Avon, tal com és anomenat també el gran dramaturg i poeta anglès, centra l'atenció d'aquest article, que té com a objectiu ressenyar l'absoluta vigència del seu llegat en la literatura, el teatre i la creació audiovisual contemporanis.

Peter Brook (1925), una de les figures fonamentals del teatre occidental del segle XX, director de la Royal Shakespeare Company fins a 1970, gran coneixedor i impulsor del teatre de Shakespeare durant tota la seva trajectòria professional, no ha deixat mai de sentir-se atret i fascinat per la qualitat dramàtica de les seves obres: un prodigi de dinamisme, intensitat i llenguatge poderós. No és estrany, doncs, que Brook sostingui que la invenció d'un món tan extraordinàriament ric com el que va dur a terme Shakespeare hagi traspassat el marc estricte de la seva època fins a arribar als nostres dies amb la força primigènia gairebé intacta.¹

1. BROOK, Peter. *Más allá del espacio vacío* (Alba, 2001). El director anglès parla d'alguns dels muntatges que va realitzar d'obres de Shakespeare i del privilegi que va significar poder treballar amb actors de la categoria de John Gielgud i Laurence Olivier interpretant personatges com Lear o Hamlet.

Gairebé quaranta peces de teatre, entre comèdies, tragèdies i els anomenats drames històrics, així com quatre llibres de poesia, donen fe del gran abast de l'univers literari de Shakespeare. Totes aquestes històries han estat interpretades i representades als escenaris d'arreu del món infinit de vegades, demostrant així l'interès continu que suscita la seva obra. Stanley Wells, una de les autoritats actuals més reputades en l'estudi i la divulgació del geni anglès,² diu que «*Shakespeare és un gran autor perquè les seves obres tracten temes universals i atemporals que mai no deixaran d'interessar-nos: l'amor, l'odi, l'ambició...*».

D'altra banda, el professor i crític Harold Bloom, gran admirador i defensor de l'obra shakesperiana, atribueix al dramaturg el mèrit indiscutible del que ell anomena «*la invenció d'allò humà*».³ Shakespeare va ser capaç de caracteritzar i representar la naturalesa humana amb una força aclaparadora, mostrant així un alt nivell de coneixement sobre aquesta naturalesa.

La creació de tants personatges diferents, amb maneres contraposades de pensar i de veure la vida, mostrant-ne les febleses, les angoixes i els desitjos més ocults, fan que el teatre de

2. Stanley Wells, professor d'Oxford i un gran estudiós i divulgador de l'obra de Shakespeare, és citat per SALVADOR OLIVA al seu llibre *Introducció a Shakespeare* (Empúries, 2000).

3. BLOOM, Harold, *Shakespeare: The Invention of the Human* (1999). N'hi ha versió espanyola a Anagrama, 2002.

Samuel Johnson

Shakespeare esdevinguí un autèntic «mirall de la vida». Aquí rau bona part de la seva grandesa, segons el doctor i crític Samuel Johnson (1709-1784) —el mestratge del qual és elogiat i admirat per Bloom—,⁴ consistent en aquest domini absolut en l'art de la discordança a l'hora de mostrar la condició humana en tota la seva diversitat psicològica i anímica. Tragèdia i comèdia s'alternen, doncs, en un procés creatiu fecund i commovedor com ben pocs. Diu Johnson: «*Les obres dramàtiques de Shakespeare mostren l'autèntica condició de la naturalesa terrenal, la qual participa del bé i del mal, de l'alegria i de la pena, en unes proporcions infinitament variables [...]. Shakespeare uneix la*

4. Samuel Johnson, autor del prefaci crític a l'obra completa de Shakespeare i considerat com el primer gran estudiós i crític del dramaturg anglès. Harold Bloom, que n'és un gran admirador, l'esmenta a *El Cànon Occidental* (Columna, 1995). Absolutament recomanable és també *Prefacio a Shakespeare*, de Samuel Johnson (Acantilado, 2003).

capacitat de provocar la riada i el plor no tan sols en una mateixa persona, sinó en una mateixa obra».

Si el seu teatre ens commou és precisament per la seva visió penetrant i inquisitiva de l'ésser humà. Les obres del bard creen, en paraules del poeta W. H. Auden, «*un efecte d'autorevelació en cadascun dels seus lectors i espectadors*», i aquest és sens dubte un dels valors més importants que conté l'univers shakespearí.⁵ Són justament aquests valors literaris intrínsecs a l'obra els que han de prevaler a l'hora de llegir i veure Shakespeare; més enllà de posicionaments ideològics o de condicionaments derivats del context polític i social de l'època.

Shakespeare ens parla de les passions i dels sentiments desbocats que impulsen els éssers humans a l'acció i a cometre les pitjors vileses, i ho fa amb una força verbal poderosa. Harold Bloom, en el seu cèlebre *El Cànon Occidental* (1995), situa el poeta i dramaturg anglès al cim de l'excel·lència literària perquè, segons ell, supera tots els altres escriptors en «*acuitat cognitiva, energia lingüística i poder d'invençió*».

Shakespeare té un domini absolut sobre el llenguatge. Per a Peter Brook, cada paraula, cada diàleg present als seus textos, s'obren a infinitat de matisos i d'interpretacions possibles. Salvador Oliva, que ha traduït l'obra dramàtica completa de Shakespeare al català, en una entrevista realitzada arran de la publicació del seu llibre *Introducció a Shakespeare* (2000) deia que Shakespeare és l'autor amb més poder verbal i que «*traduir-lo és una autèntica follia*».⁶ Vegem només com a exemple el següent fragment de Macbeth, en traducció del mateix Oliva:

5. W. H. Auden és recollit per Oliva al seu llibre, ja citat abans.

6. Quan es va publicar el seu llibre *Introducció a Shakespeare*, Salvador Oliva va ser entrevistat per Josep Gras per al diari *Regió-7*, suplement «Idees», 2000. El contingut íntegre de l'entrevista es pot llegir a elbaluard.blogspot.com. Oliva deia que traduir Shakespeare l'havia commogut i que era el millor que havia fet a la seva vida.

La vida no és res més que una ombra
que camina;
un pobre actor, que gasta fums i consumeix
el poc de temps que està en escena,
i que després
ja no se'l sent mai més;
és un conte explicat per un dement
ple de soroll i fúria, i sense cap sentit.
(*Macbeth*, V, 5)

Orson Welles, a *Campanades a mitjanit* (1965)

LA FORÇA D'EL REI LEAR

En aquest any de commemoració, es multipliquen els actes i les reinterpretacions de les seves obres. Algunes, tradicionalment més representades que la resta i també considerades pels estudis literaris i per la crítica com les de més alta qualitat, han tornat enguany als escenaris catalans. És el cas de la darrera versió escènica de *Hamlet*, fins fa poc al Teatre Lliure de Gràcia, adaptada i dirigida per Pau Carrió, que ofereix una visió contemporània del gran dilema existencialista que turmenta aquest antiheroi shakespearà. Una ambientació minimalista i potser excessivament freda emmarquen l'imparable procés autodestructiu que emprèn el jove príncep danès des que pren consciència del terrible engany i de la corrupció que planen en el seu entorn personal.

Anteriorment, i també al mateix Lliure, va instal·lar-se els dies 29 i 30 de gener una original proposta de Roger Bernat i Yan Duyvendak, *Please Continue (Hamlet)*, concebuda com un procés penal contra Hamlet per l'assassinat de Poloni, el qual se celebra en una sala de jutjat i amb la participació de membres reals de l'estament judicial (jutge, fiscal, advocats...) i on l'únic paper interpretat per un actor és el de l'inculpat. Una altra versió d'aquesta tragèdia és la que es va poder veure a la Sala Atrium de Barcelona fins al 17 de gener passat, *Projecte Ingenu: Hamlet*, adaptada per Marc Chornet i Raimon Molins. D'altra banda, el Teatre Akademia de Barcelona

va acollir fins a finals de març una dramaturgia basada en obres de Shakespeare, *Falstaff*, dirigida per Konrad Zschiedrich i que situa l'arquetípic personatge —tan ben dibuixat a l'excel·lent film d'Orson Welles *Campanades a mitjanit* (1965)— en el centre vertebrador d'intrigues polítiques i disbauxa amoral.

Però la millor representació d'una obra shakespeariana que hem pogut veure recentment en els escenaris catalans ha estat, segons el nostre parer, la versió de Lluís Pasqual d'*El Rei Lear* que s'ha ofert al Teatre Lliure de Montjuïc durant dues temporades consecutives, a partir de la traducció de Joan Sellent. Un muntatge absolutament magistral de la que és considerada per molts la millor tragèdia de Shakespeare, amb un repartiment actoral majúscul capitanejat per Núria Espert en el paper de rei Lear, i que els espectadors van poder fruir fins al passat 31 de gener. Quatre premis Butaca en la passada edició de 2015 avalen l'èxit de públic i la qualitat dramaturgica del muntatge.

El Rei Lear es va estrenar per primer cop el 1606 al palau de Whitehall per al rei Jaume I d'Anglaterra, però no va ser publicada fins al 1608. Una «catedral del teatre i de la poesia», com el mateix Lluís Pasqual l'anomena en el programa de mà, que no ha deixat mai de representar-se ni de provocar esclats unànimes d'admiració. Un repte titànic per a un teatre, diu també Pasqual en un altre fragment, que arriba a la maduresa artística

El Rei Lear, en la versió de Lluís Pasqual

i tècnica i que no té por d'emmirallar-s'hi sigui quina sigui la imatge que hi veu reflectida.⁷

Amb permís de *Hamlet* (1604), *Macbeth* (1623) i *Otel·lo* (1624), per citar tres de les més representatives, *El Rei Lear* és probablement la més elogiada de les tragèdies de Shakespeare. Per a Samuel Johnson, l'entronització que se n'ha fet és del tot merescuda: «No hi ha potser una obra que mantingui fixa l'atenció d'una manera tan forta, que pertorbi tant les nostres passions i interressi tant la nostra curiositat».⁸ La intensitat de la trama i la força arravatadora dels esdeveniments que se succeeixen sense treva impregna l'obra d'un fort alè tràgic, que perdurà fins a la darrera frase d'Edgar abans d'abaixar el teló. No hi ha cap escena en tota l'obra, segons Johnson, que «no contribueixi a l'agreujament del dolor o del capteniment de l'acció, i a penes una línia que no impliqui un progrés de l'escena».

El Rei Lear és possiblement, en paraules d'Oliva, la tragèdia de Shakespeare que millor reflecteix el nostre temps: l'absurd de l'existència humana, amenaçada constantment per l'ambició de poder, la cerca a tota ultrança del benefici personal o l'afany de distinció sense consideracions ètiques ni morals.

7. PASQUAL, Lluís. Programa de mà i dossier informatiu que va acompanyar la representació d'*El rei Lear* al Teatre Lliure de Montjuïc durant les temporades 2014-15 i 2015-16.

8. Samuel Johnson, citat per BLOOM, a *El Cànon Occidental*. La fascinació que Johnson sentia per aquesta obra era enorme i incondicional.

Seny i follia es confonen sovint, com en el vell Lear, enmig d'una hipocresia política i social gairebé esperpèntica. És la follia, al capdavant, la que permet al cada cop més decrepit monarca prendre consciència de la seva situació real; i també al captaire Tom —transfiguració patètica de l'Edgar— de descobrir el veritable rostre de la conspiració i de la traïció. La follia de Lear, diu al respecte Northrop Frye,⁹ un dels investigadors de Shakespeare més prestigiosos, «és potser el que seria el nostre seny, si aquest no estigués sota el pes enorme d'una sedació constant, si els nostres nervis, els nostres sentits o el que sigui no anessin filtrant constantment les experiències i les emocions que amenacen la nostra estabilitat».

Llegir *El Rei Lear* és una experiència única, sublim. El seu «valor estètic» és immens i només es pot copsar plenament, coincideixen a afirmar Bloom, Oliva i Wells, si ens desprenem de condicionaments ideològics o historicistes.¹⁰ Seria un frau d'ordre cognitiu, estètic i literari: al cap i a la fi, de gran magnitud.

Només la possibilitat de veure-la després representada pot comparar-s'hi en intensitat plaent. Peter Brook, que durant dècades va posar en escena totes les grans tragèdies de Shakespeare, assegura que *El Rei Lear* és la més gran de les obres del geni anglès i, probablement, també la més difícil de muntar. De la mateixa manera que interpretar el personatge del rei abocat a la catàstrofe també és un dels reptes majúsculs als

9. FRYE, Northrop, *On Shakespeare*, Yale University Press, 1986. Citat també per Oliva en el seu llibre *Introducció a Shakespeare*. Frye és un dels grans estudiosos de Shakespeare, amb un prestigi reconegut internacionalment.

10. Diversos autors, com Bloom, Wells, el mateix Salvador Oliva, han sostingut sempre que cal fer lectures desideològitzades de l'obra de Shakespeare, i que només així podem arribar a copsar-ne l'excel·lència literària. Aquests autors critiquen durament els que pertanyen a l'anomenada Escola del Ressentiment, que posen per davant altres criteris d'ordre més ideològic o historicista a l'hora de llegir el dramaturg anglès.

Núria Espert a *El Rei Lear*, dirigida per Lluís Pasqual

quals pot enfrontar-se un actor.¹¹ Shakespeare és un autor immens, polièdric, obert a múltiples interpretacions.

El muntatge de Lluís Pasqual ha assolit amb escreix l'objectiu d'aquest gran desafiament. Una escenografia sòbria i austera i, alhora, enormement versàtil serveix eficaçment al ritme sempre dinàmic de l'obra i en subratlla els moments àlgids, de més intensitat dramàtica, capturant i potenciant el caràcter tràgic de la història en cada acció. En el comportament d'aquesta escenografia la il·luminació hi té un paper destacat, primordial. És a l'escena de la tempesta —excel·lent de cap a cap— on s'aprecia més el seu rol: tons foscos en contrast amb esclats violents de llum i de resplendor enlluernadora enmig d'una apoteosi desbocada de la natura. L'ús de torxes enceses en molts moments és també un element decisiu, que contribueix a ressaltar la solemnitat dels terribles esdeveniments que hi tenen lloc.

La perversió i la crueltat que recorren l'obra no han estat escatimats a l'espectador, i és un encert més que cal agrair. Els assassinats, l'autoflagel·lació o les mutilacions són mostrades amb una versemblança simplement esfereïdora.

11. PETER BROOK (1925), *Más allá del espacio vacío* (cit.). Brook diu que posar en escena *El rei Lear* és un gran repte, i interpretar el personatge de Lear segons com encara més.

L'horitzontalitat de l'espai escènic en el desenvolupament de totes aquestes accions contribueix a potenciar-ne la intensitat dramàtica.

El grotesc i el que és terriblement inhumà cohabitaven plegats en molts moments, però és també en l'escena de la tempesta on possiblement aconseguen el seu apogeu. Aquí, les interpretacions de Lear (Núria Espert) i el seu bufó fidel (Teresa Lozano) esdevenen magistrals, com no ho són menys les del captaire Tom (Julio Manrique) o del comte de Kent, aquí transfigurats en missatger (Ramon Madaula). Hem esmentat especialment aquesta escena, però la resta de l'obra brinda també unes actuacions magnífiques, vigoroses i descarnades com els personatges que interpreten.

Shakespeare, i concretament *El Rei Lear*, combinen sempre de manera prodigiosa el caràcter èpic d'una història i el lirisme turmentat, contradictori o sovint exultant dels éssers que la viuen. El muntatge de Lluís Pasqual assoleix aquest difícil equilibri, i així captura l'essència de l'insigne dramaturg.

Entra-hi tu, per favor; busca el teu benestar.
A mi aquesta tempesta m'impedirà pensar
sobre les coses que més em fereixen.

Però, en fi, ja entraré.

(*El rei Lear*, acte III, esc. 4,
en la traducció de S. Oliva)

LA INFLUÈNCIA DEL LLEGAT DE SHAKESPEARE

El llegat de l'obra shakespeariana és avui més viu que mai, i no tan sols per les contínues interpretacions i adaptacions de les seves peces teatrals o per l'empremta inequívoca que ha deixat en grans escriptors clàssics i contemporanis. Dostoievski, Stefan Zweig o Samuel Beckett en són tres exemples il·lustratius.

La influència de Shakespeare és transversal i s'expandeix cap al cinema i fins i tot, de manera cada cop més notòria, al món de les sèries de televisió, algunes de les quals s'han convertit en veritables objectes de culte cinèfil i més valorades qualitativament que moltes pel·lícules actuals. *The Wire* (2002-2008, creada per David Simon), *Breaking Bad* (2008-2013, Vince Gilligan), *Els Soprano* (1999-2007, David Chase) o *Joc de trons* (2011-...), creada per David Benioff i D. B. Weiss, a partir de *Cançó de gel i de foc*, escrita per George R. R. Martin) són només algunes de les sèries més representatives que han incorporat en més o menys mesura elements narratius i dramàtics heretats de l'obra shakespeariana.

El ressò de Shakespeare en el cinema ha estat encara més ampli i durador —per raons històriques òbvies, a més d'altres—, i resseguir-ne la petjada seria per si sol matèria d'un altre article. Realitzadors tan diferents en el temps i en l'estil, però tots ells dotats d'una poderosíssima personalitat, com Orson Welles (1915-1985), Akira Kurosawa (1910-1988), Béla Tarr (1955), Aleksandr Sokurov (1951) o Wim Wenders (1945), han begut de la font primigènica del geni i n'han aprofitat el mestratge amb criteri intel·ligent. La llista de pel·lícules que han adaptat obres del bard seria interminable; algunes tragèdies com *Macbeth*, per posar només un exemple, compten amb diverses versions, entre les quals les excel·lents d'Orson Welles (1948) i Roman Polanski (1971). La darrera interpretació cinematogràfica d'aquesta terrible història d'ambició i desmesura és de l'any passat, dirigida per Justin Kurzel i protagonitzada

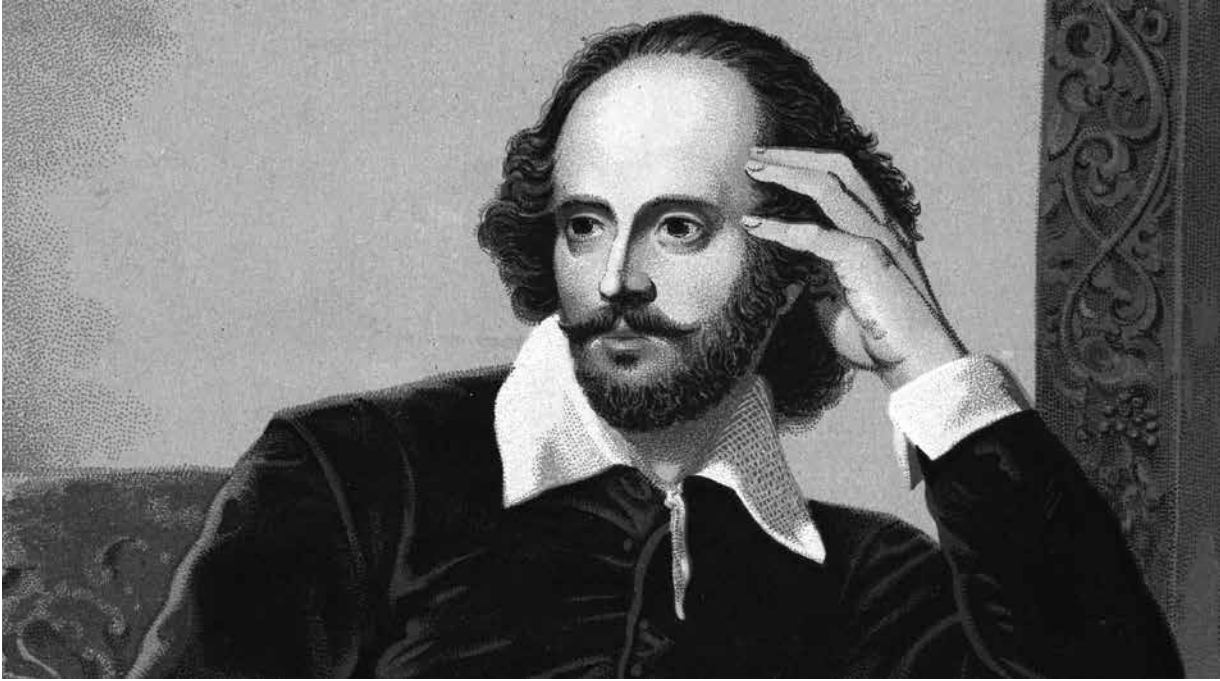
Macbeth (2015), la pel·lícula de Justin Kurzel

per Michael Fassbender i Marion Cotillard: una visió poderosa del malvat antiheroi shakespearà i del seu breu però sanguinari regnat.

La influència de tot aquest llegat en la creació audiovisual contemporània és analitzada en profunditat al llibre *El món, un escenari. Shakespeare: el guionista invisible*, escrit per Jordi Balló i Xavier Pérez, professors de comunicació i narrativa audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona.¹² El llibre identifica tot un seguit d'elements dramàtics fonamentals que conté l'univers de Shakespeare i, després de documentar-ne rigorosament l'existència, els vincula al món audiovisual ressenyant-ne la transversalitat i multifuncionalitat narratives: la coralitat dramàtica, la natura com a recurs dramaturgic de primer ordre en Shakespeare, l'adopció de l'*in media res* com a mecanisme principal impulsor del desenvolupament de la trama o la construcció en l'excés del personatge shakespearà són alguns dels grans eixos vertebradors d'aquest llibre útil i fascinant a parts iguals.

Quatre-cents anys després, Shakespeare ens contempla des d'un inqüestionable olimp literari i ens convida, alhora, a mirar-nos en aquest gran i immortal mirall de la vida que és la seva obra.

12. BALLÓ, Jordi; PÉREZ, Xavier. *El món, un escenari. Shakespeare: el guionista invisible*, Anagrama, 2015.

Un altre presumpte retrat de William Shakespeare

JOSEP GRAS CARMONA (Manresa, 1959) és llicenciat en Ciències de la Informació a la UAB (1996). Entre el 1997 i el 2006 va exercir la crítica literària a *Regió7*. El 2011 va obtenir el diploma en Estudis Avançats a la UPF en Comunicació Social. Autor del blog literari *El baluard*.